

A BALKÁN MINT STRATÉGIAI TÉRSÉG MAGYARORSZÁG SZÁMÁRA

Pók Attila
(MTA Társadalomkutató Központ)¹

A kutatás célja

A jelen kutatás megelőző fázisai a MEH-IV.8.1./2006 és a MEH-V.4./2007 projektek keretében zajlottak és terveink szerint a folytatás 2011. június végéig valószínűsíthető. Kiinduló pontunk az volt, hogy az Európai Unió eddig megvalósult és valószínűsíthető további délkelet-európai kiterjesztései szükségszerűvé teszik a magyar állam és társadalom regionális beágyazottságának vizsgálatát. Megkerülhetetlen hosszabb távú feladat a Balkán-térség aktuális gazdasági, politikai, kulturális folyamatainak magyar szempontú monitorozása. Létrehoztuk a balkáni térség iránt érdeklődő, annak múltjával, jelenével és perspektíváival foglalkozó szakemberek közösségét: kutatók, politikusok, diplomaták üzletemberek, újságírók vesznek részt nagy nyilvánosságot kapó és zárt rendezvényeinken, publikálnak kiadványainkban. A 2008. július és 2009. június közötti időszakban az elsősorban tervezett országokéni elemzések mellett a váratlan, rendkívüli hatású globális gazdasági fejlemények átfogó regionális gazdasági és politikai következményeinek vizsgálata állt tevékenységünk középpontjában. Különös figyelmet szenteltünk az ország keleti és délkeleti részén zajló, határon átnyúló tényleges és potenciális együttműködéseknek is. Öt évvel az EU keleti bővítésének megkezdése után célszerű volt a mérlegkészítés: hogyan hatott ez a folyamat ezekre a kapcsolatokra?

A következőkben a projektvezető Bíró László, Juhász József, Kádár Béla, Miszlai Sándor, Ritter László, Seres Attila és Sz. Bíró Zoltán elmúlt kutatási évi eredményeit összegzi és felhasználta a projekt által szervezett konferenciák előadásait (különösen Kádár Béla, Rostoványi Zsolt és Szentiványi Gábor szövegeit) is.

Az itt összefoglalt témákról hosszabb elemzések készültek, amelyeket a politikai döntéshozók rendelkezésére bocsátunk.

I. EURÓPA, MAGYARORSZÁG ÉS A BALKÁN

Az unió tagországai közül földrajzi szempontból Magyarország rendelkezik potenciálisan a legelőnyösebb *közvetítői* adottságokkal. A Brüsszel-Budapest-Belgrád-Bukarest-

¹A kutatási projektben részt vevő intézmény(ek):Budapesti Európa Intézet, MTA Földrajztudományi Intézete, MTA Jogtudományi Intézete, MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, MTA Társadalomkutató Központ, MTA Történettudományi Intézet

Bizánc útvonal egyértelmű. Az uniós tagországok közül ez idő szerint Magyarország balkáni határai a leghosszabbak. A történelmileg kialakult helyismeret, tapasztalatok, a térségben élő magyarság potenciális hídverő szerepe szintén a hozományértéket növeli. Európai integrálódásunk követelményei nagyon is jól ötvözhető a több mint másfél évtizeddel ezelőtt kialakított magyar külpolitikai doktrína jószomszédsági és magyarságvédelmi követelményeivel.

A magyar külpolitika érdekevezéreltségének legfontosabb jelenlegi elemét azonban a *gazdasági érdekek* jelentik. A balkáni térség jelenti a világgazdaságnak azt a régióját, ahol a magyar gazdaság viszonylagos versenyelőnyökkel rendelkezik a földrajzi helyzetből, történelmi tapasztalatokból, örökségből, viszonylagos fejlettségi szintből adódóan. Kis országok nagyhatalmakkal kialakított kapcsolataiban soha sem tűntethető el teljesen az alkuerő-különbségekből, érdekaszimmetriákból fakadó gondok és veszteségek. A balkáni országok közül Románia GDP-ben kifejezett gazdasági potenciálja ugyan kerekén 30%-kal nagyobb, mint Magyarorszáé, a külgazdasági kapcsolatokban, külkereskedelemben, tőkeáramlásban viszont Magyarország a délkelet-európai térségben elvithatatlannal első helyen áll. Így alkuerő-aszimmetriák gondot nem okoznak, érvényesíthető a kis országok olyan törekvése, hogy lehetőség szerint más, hasonló erejű kis országokkal alakítsanak ki szorosabb gazdasági együttműködést.

Az együttműködés lehetőségeit jól szemlélteti, hogy hét évtizeddel ezelőtt, a harmincas évek feszült, sőt ellenséges légkörében a magyar kivitel 12-15%-a irányult a balkáni térséghez tartozó államokba. A KGST keretében kialakult négy évtizedes baráti együttműködés nyomán a rendszerváltozás küszöbén ez az arány felére, 6%-ra csökkent. A rendszerváltás és az európai integrálódási folyamat eredményeként jól érzékelhető a visszatérés a természetes partneri viszonyokhoz. A balkáni térség jelenti a magyar külkereskedelem leggyorsabb ütemben fejlődő nagyobb szektorát. 2008 első felében már Románia lett holtversenyben Ausztriával Magyarország harmadik-negyedik legfontosabb partnere, 5%-os részesedéssel. Horvátország aránya 1,8%, Szerbiáé 1,6%, Szlovéniáé 1,3%, Bulgáriáé pedig 1,1%. Együttesen a balkáni országok csaknem elérték a második világháború előtti viszonylagos fontosságukat. A Magyarországról külföldre kihelyezett tőkeállománynak, amely egyébként nagyságrendileg a legnagyobb a volt szocialista országok közül, több mint fele található a balkáni országokban. Külgazdasági kapcsolatainkban csekély súllyal részt vevő magyar kis- és középvállalatok korlátozott földrajzi manőverképessége miatt a hatékony kisvállalatokban szűkölködő balkáni térség kedvezőbb együttműködési terep, amelynek „felverése”, előkészítése külgazdasági érdek is. A gazdasági kapcsolatok dinamikája és tömegszerűsége egyértelműen jelzi, hogy a Balkán külpolitikai mozgásaink kitüntetett fontosságú terepe. A külpolitika támaszkodhat a gazdasági érdekekre és jelenlétre, ugyanakkor feladata a gazdasági együttműködés elmélyítésének többszörös szempontú szolgálata. Jelentős kapcsolatfejlesztési tartalékok rejlenek a külpolitika *új csatornáinak*, színtereinek kiaknázásában. Külpolitikai jelenlétünk erősítése elsőrendű országos érdek. Az államközi kapcsolatok mellett azonban rendkívül gyorsan nő a balkáni térségben működő helyi és tartományi önkormányzatokhoz, nagyvállalatokhoz fűződő kapcsolatok jelentősége. A térségben működő magyarországi telephelyű vállalatok, illetve vezetőik a közvetlen haszonszerzésen túlmenően nem minden esetben figyelnek a közvetlen üzleti kapcsolatokban rejlő magyar struktúrakorszerűsítési, versenyképesség-javítási, kí-

nálatnemesítési lehetőségekre. Felértékelődik a „kisdiplomácia” eszköztára is, a kultúrintézetek, egyetemek, sportkapcsolatok, kamarák kapcsolatfejlesztési potenciálja. Balkáni külpolitikánk sikere nagymértékben függ a Külügyminisztérium magyar jelenléti és mozgásformákat koordináló, a térségben tevékenykedő magyarországi szereplőket orientáló, informáló, ösztönző „*karmesteri*” munkájának színvonalától.

A balkáni térség sajátos problémáinak megoldásában való közreműködés különleges külügyi *felkészültséget* követel. A balkáni helyismeret versenyelőny. A sikeres külügyi munkához itt nem elégséges a közös európai alapok, kulturális örökség ismerete. A helyi viszonyokat jól ismerő, sokoldalúan felkészített Balkán-szakértőkre, balkanisztikai képzésre, helyzetértékelő fórumokra van szükség. Nehéz világgazdasági helyzetben különösen megnőnek a versenyképesség- és teljesítményjavítási követelmények. Ma még adott a lehetőség, hogy a térséggel folytatható együttműködésben rejlő potenciális magyar komparatív előnyöket kellő erőfeszítéssel kiaknázhassuk.

II. OROSZORSZÁG ÉS A BALKÁN: AZ ENERGETIKAI DIMENZIÓ

Nyugodtan leszögezhetjük, hogy – egy kérdés kivételével, ez pedig Koszovó ügye – nincs érdemi különbség Moszkva balkáni és kelet-közép-európai politikája közt. Oroszország számára mindkét térség mindenekelőtt abból a szempontból bír jelentőséggel, hogy a két régió államai megbízható módon teljesítik-e tranzitáló szerepüket, azaz sem politikai, sem üzleti, sem pedig technikai értelemben nem akadályozzák az orosz szállítókat abban, hogy termékeikkel legfontosabb nyugat-európai piacaikra eljussanak. Ez a tranzitáló szerep Kelet-Közép-Európa tekintetében már jó ideje ténylegesen fennáll, hiszen ezeken az országokon át halad a szovjet korszakban megépített nagy kapacitású kelet-nyugati irányú gáz- és olajvezetékek döntő többsége. A Balkán ebből a szempontból ma még inkább csak ígérlet, avagy lehetőség. Ám a Gazprom és az olasz ENI együttműködésével szerveződő Déli Áramlat megvalósulása egy csapásra változtat majd ezen a helyzeten. Ráadásul, a május közepén tett orosz-olasz közös bejelentés nyomán a felek a gázvezeték eredetileg tervezett 30-31 milliárd köbméter/év kapacitását több mint duplájára kívánják bővíteni. Ez az immár 63 milliárd köbméteres áteresztő képességű vezeték – amennyiben megépül annak mindkét európai ága – jelentősen fölértékeli majd Oroszország számára a balkáni régiót. A vezeték megépülte azonban továbbra is kétséges, miközben Moszkva mindent megtesz azért, hogy hitelt érdemlő módon fenntartsa azt a képzetet, hogy bizonyos feltételek mellett valóban kész és képes e nagyszabású beruházás megvalósítására. Ha valóban elkezd épülni a Déli Áramlat, úgy az egyben azt is jelenti majd, hogy jelentős mértékben bővül a térségbeli orosz tőkeexport. Egyelőre azonban a Balkán Oroszország számára semmivel sem fontosabb tőkekihelyezési célpont, mint térségünk. A nagyszabású energetikai beruházás azonban – többek között a kapcsolódó egyéb orosz akvizícióknak köszönhetően – új helyzetet teremtene, ami elvileg politikai következményekkel is járhat. Mindez azonban egyelőre nem több mint feltételezés. Az azonban bizonyos, hogy a Koszovo-kérdés fokozatos elhalványodásával Moszkva balkáni „visszatérésének” egyetlen lehetséges forgatókönyve látszik csak: a Déli Áramlat-projekt. Ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy e projektre Oroszországnak azért lenne szüksége, mert vissza akarna térni a Balkánra. Sőt, még

azt sem jelenti, hogy a vezetékfeltetéssel járó tőkeexport feltétlenül politikai térnyeréssel is párosul ajd. Mindössze annyit jelent, hogy a térségbeli orosz gazdasági jelenlét jelentős élénkítése megnyitja a politikai expanzió lehetőségét is.

MÉG PÜL-E A DÉLI ÁRAMLAT?

Ahogy a Nabucco, úgy a Déli Áramlat kapcsán is – a kezdet kezdetétől – számos kétség és kérdés merült fel a projekt életképességét illetően. Egy dolog azonban mindig is bizonyosnak tűnt: Moszkva, ha elszánja magát – kerüljön az bármennyibe is –, meg tudja majd építeni a vezetékét, mert lesz hozzá elég pénze, gáza és a bonyolult technológiai feladatot megoldani képes technológiája is. Az utóbbira az olasz energiaóriás, az ENI együttműködési készsége a biztosíték. Tavaly ősszel azonban Oroszországot is elérte a gazdasági világválság: az addig imponáló valutatartalékok kezdtek drámai ütemben apadni. (2008 augusztusa és 2009 márciusa közt Moszkva „nemzetközi tartalékai” az 598,5 milliárd dolláros csúcspontonról 376 milliárdra apadtak. Igaz, március derekától e tartalékok ismét növekedni kezdtek.) Már csak ezért sem okozhatott komolyabb meglepetést az a tavaly év végén az orosz energetikai szaksajtóban megszólaltatott hír, hogy a Déli Áramlat megépítésének terve nem – vagy legalábbis felettebb sajátoosan – szerepel a Gazprom Igazgatótanácsa által megtárgyalt stratégiai fejlesztési tervben. Létezik ugyanis egy olyan terv – *Az oroszországi gázszektor fejlesztésének generális vázlat (2008–2030)* [*Generalínaá shema razvi ti á gazovoj otrasli RF (2008–2030)*] –, amely többszöri átdolgozás után 2008 végén került az energiaügyi minisztériumhoz, azzal, hogy a dokumentum végleges változatát rövid időn belül a kormány fogja áttekinteni és elfogadni.

Ez az átfogó, a gázszektor minden releváns kérdését tárgyaló fejlesztési terv több szempontból is felettebb figyelmet érdemlő. Ebből a tervből ugyanis nemcsak a 2006-ban beharangozott nyugat-kínai Altaj-vezeték hiányzik, de hiányzik a közép-ázsiai gázt Oroszország felé „kiszippantó”, a jelenlegi szállítási kapacitásokat jelentősen kibővítő, ún. Kaszpi-tenger-menti vezeték terve is. És ami számunkra a legérdekesebb: szerepel ugyan a dokumentumban a Déli Áramlat, ám csak annak oroszországi szárazföldi szakaszával (2400 km). Eközben egy szó sincs a 900 km-es tengeralatti szakaszról és az európai nyomvonalról, illetve az azzal kapcsolatos orosz feladatokról. Ezzel szemben ott van a dokumentumban az Északi Áramlat, mind a szárazföldi oroszországi szakaszával (917 km), mind a tengerfenéki részével (1200 km). Ráadásul, ez a vezeték úgy szerepel a fejlesztési tervben, mint aminek 2011 és 2012 között el is kell készülnie. (Az Északi Áramlat szárazföldi szakaszát már 2006-ban elkezdtek építeni, a tengeralattit pedig jövő nyáron tervezik elindítani.) Ezzel szemben a Déli Áramlathoz tartozó 2400 km-es oroszországi szárazföldi szakaszból még egyetlen métert sem fektettek le, ami érthető is, hiszen a stratégiai fejlesztési tervben az oroszországi szárazföldi szakasz átadásának tervezett időpontja 2015 és 2024 közti dátummal van feltüntetve. Ez több mint elgondolkodtató. De ami még ennél is árulkodóbb az az, hogy miközben a 2008 és 2030 közti időszakban Moszkva mintegy 21-27 ezer km-nyi magisztrális gázvezetéktervet tervez lefektetni, aközben mindössze két jelentős gáztartalékkal rendelkező mező termelésbe történő bekapcsolásáról tesz említést. Ez pedig a Jamal-félszigeten

található *bovanyenkovszki* mező, és a Barents-tengeren lévő *Stokman*-gázlelőhely. A Déli Áramlatot feltöltő lehetséges kitermelőhelyek üzembeállításával kapcsolatban semmi bizonyosat nem állít a dokumentum. Mindez arra vall, hogy Moszkva – érzékelve pénzügyi nehézségeit, valamint az európai gázigények visszaesését, illetve azok középtávon is csak igen mérsékelten bővülő valószínűsíthető növekedését – csak egyetlen gigaprojekt megvalósítására koncentrálna, ez pedig az Északi Áramlat, illetve az azt feltölteni hivatott mezők feltárása és termelésbe állítása. Ami pedig a Déli Áramlat kapcsán történik, az nem más, mint annak a képzetnek a hitelt érdemlő fenntartása, hogy Moszkva kész és képes a vezeték megépítésére, miközben ezt még maga sem döntötte el, vagy ha el is döntötte, ez a döntés sokkal inkább hajlik a nem megépítés, mintsem a költséges vezetékfeltétel felé. Ezen a helyzeten érdemben semmit nem változtat az a májusi Szocsi-ban tett bejelentés – és az olaszokkal aláíratott közös szándéknyilatkozat –, hogy a felek az eddig tervezett 31 milliárd köbméter/év kapacitást 63 milliárdosra tervezik bővíteni. Ez nem több merő retorikánál, a „hitelt érdemlő képzet” további erősítésénél. Elég megnézni a legutóbbi projekttel kapcsolatban született újabb dokumentumok tartalmát – és ez alól nem jelent kivételt az idén március elején aláírt magyar-orosz megállapodás sem –, hogy világhosszá váljék: Moszkva időt akar nyerni, mert még semmit nem döntött el.

MEKKORA LESZ AZ EU ORSZÁGAINAK GÁZFOGYASZTÁSA?

Moszkva többek között azért is halogtatja a kötelező érvényű végső döntés meghozatalát, mert maga sem biztos abban, hogy valóban szüksége lesz a Déli Áramlatra. Ennek több oka is van. Az első, s talán legfontosabb, hogy egyáltalán nem biztos Európa gázfogyasztásának korábban feltételezett növekedése. Orosz részről máig hajtogatják, hogy az EU gázimport igénye 2020-ra legkevesebb évi 100 milliárd köbméterrel fog nőni. Ez azonban erősen kétséges. Az EU 2008 novemberében közreadott új energiapolitikai koncepciója ugyanis azzal számol, hogy amennyiben az abban foglaltakat sikerül teljesíteni – a fajlagos energiaigény csökkentésével, a megújuló energiatípusok arányának növelésével, az EU belső energiaforrásainak fokozottabb kihasználásával, etc. –, úgy stratégiai értelemben egészen új helyzet jön létre. Az EU-koncepció ugyanis azzal számol, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén 2020-ig sikerül szinten tartani, vagy csak igen korlátozott mértékben növelni az EU országainak jelenlegi gázimport igényét. (Ez az igény ma nettó évi 290 milliárd köbméter.) Az EU-koncepció ugyanis azt feltételezi, hogy 61 dollár/hordó kőolajár mellett – az új energetikai koncepció megvalósulása esetén – az EU országainak 2020-ban csak 337 milliárd köbméter/év nettó gázimport szükséglete lesz. Amennyiben azonban a kőolaj átlagára 100 dollár/hordó szintre emelkednék, úgy mindez olyan „fegyelműző erővel” bírna, hogy a mai európai gázimport igény nemhogy nőne, épp ellenkezőleg, némiképp csökkenne is. Vagyis egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a következő 11-12 évben az EU gázimport igénye mindössze évi 45-55 milliárd köbméterrel, vagy még ennél is kisebb mértékben bővül. Ha pedig ez így lesz, akkor nincs szükség a sok, ma napirenden lévő tervezett vezeték-re. E pótlólagos igény teljesítésének szállítását ugyanis az Északi Áramlat önmagában képes lesz megoldani a maga kétszer 27,5 milliárd köbméteres kapacitásával. És akkor

még nem beszéltünk arról, hogy a ma is működő három nagy Európa felé tartó szállítási rendszeren át – Fehéroroszország (55 milliárd köbméter/év), Ukrajna (136 milliárd köbméter/év), Törökország (16 milliárd köbméter/év) – Oroszország 207 milliárd köbméter földgázt tud évente eljuttatni, miközben a ténylegesen szállított mennyiség – mind 2007-ben, mind 2008-ban – csaknem 40 milliárd köbméterrel volt ennél kevesebb. Ha ehhez még hozzáteszük, hogy e szárazföldi rendszerek kapacitását már viszonylag kis ráfordítással is jelentősen tovább lehetne bővíteni, akkor világossá válik, hogy az orosz projektek politikailag is motiváltak, vagyis Moszkvának azokat a félelmeit és rossz tapasztalatait tükrözik, amelyeket Lengyelországgal és Ukrajnával kapcsolatban szerzett. (A Fehéroroszországon és Lengyelországon áthaladó Jamal-vezeték eredetileg is tervezett második ága a rendszer mai 33 milliárdos áteresztő képességét megduplázná. Ráadásul, az ehhez szükséges kompresszor-állomásokat már az első vezeték megépítésekor telepítették, így ez nem jelentene plusz költségeket. Moszkva nézőpontjából azonban Lengyelország komoly kockázati tényező, ezért inkább kész többet fizetni, csak hogy kikerülhesse Varsót. Ami pedig az ukrainai rendszert illeti, az elvileg – ha nem lenne ilyen műszaki állapotban – már ma is évi 178 milliárd köbméter gáz áteresztésére lenne képes, vagyis a jelenleginél legalább 40 milliárddal többre. Kijevben azonban Moszkva Varsónál is kevésbé bízik, így csak abban az esetben támogatja az ukrainai rendszer felújítását, ha ebben maga is részt vehet és a megújított rendszer működését rendszerben maga is közvetlenül felügyelheti majd.)

Eközben a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az EU államainak gázimport igényét, illetve annak várható bővülését, nemcsak Oroszország szeretné szállításaival „lefedni”, de más jelentős gázbeszállítók is, így Norvégia, Algéria és a cseppfolyós formában mind nagyobb mennyiséget szállító Nigéria is. Oroszországnak nagyon kell kapaszkodnia ahhoz, hogy gázimportőri pozícióit Európában megőrizze. Moszkva részesedése ugyanis az EU mai 27 tagállamának együttes gázimportjából a '80-as évek elejéhez képest – a közhiedelemmel ellentétben – nem nő, hanem folyamatosan csökken. Ez az arány 1980-ban még 80%-os volt, míg 1995-ben 64%-os, 2007-ben pedig már „csak” 41%-os. Igaz, a „kiszolgáltatottság” mértékének csökkenése nem azonos arányban oszlik meg a tagállamok között. Miközben Nyugat-Európa államai esetén az elmúlt két-három évtizedben jelentősen nőtt a nem orosz beszállítók részesedésének aránya, mindez nem mondható el Kelet-Közép-Európa országairól. Ezt a helyzetbeli aszimmetriát hiba lenne figyelmen kívül hagyni.

MERRE JÖN AZ OROSZ GÁZ: UKRAJNÁN ÁT, AVAGY A DÉLI ÁRAMLATON?

A közkeletű vélekedéssel szemben továbbra sem látom igazoltnak, hogy Moszkva a „Köztes Európa”, vagyis az egykori szatellit államok tekintetében élne az energiafegyverrel, vagyis szállításai feltételül politikai elvárásokkal állna elő. Az azonban kétségtelen, orosz részről kitüntetett jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a térség országai milyen mértékben tekinthetők megbízható tranzitállamoknak. Moszkva számára ugyanis nem ezek a köztes régióban lévő államok jelentik energiaszállításaik legfontosabb piacát, hanem Európa olyan kulcsállamai, mint Németország, Franciaország és Olaszország. A „Köztes Európa” országaiban – miután ez semmiféle társadalmi támo-

gatottsággal nem találkozik – Oroszország politikai befolyásnyerésének – legyen bármennyire erős is az energiafegyver – nincs esélye. Mindez nem mondható el a FÁK-térségről. Következésképpen minden, az energiaszállításokkal összefüggő üzleti, avagy technológiai természetű konfliktus azonnal politikai színezetet nyer, hol alappal, hol alap nélkül. Miután a bizalmatlanság tartós, erős és kölcsönös, kevés az esélye annak, hogy a stratégiaileg legfontosabb ukrán útvonal tekintetében a felek – Moszkva és Kijev – belátható időn belül készek és képesek lennének a kompromisszumra. Pedig, nyilvánvalóan ez lenne a legolcsóbb megoldás. Az ukrán rendszer – technológiai, üzleti és politikai – „átjárhatóvá tétele” kerülne ugyanis a legkevesebbe. Erre azonban kevés az esély.

Kijev – szuverenitását féltve – nem szeretné, ha Moszkva bármilyen formában is, lehetőséget kapna az ukrán magisztrális vezetékek akár csak részleges felügyeletére is. Moszkva pedig immár nem bízik abban, hogy ukrainai „jelenléte” nélkül nem érik majd újra és újra meglepetések. Ezek nehezen, vagy egyáltalán nem feloldható érdekellentétek. Reménybeli „áthidalásukra” találták ki Moszkvában a Déli Áramlat tervét. Ez a projekt – a kezdet kezdetétől – mindenekelőtt arra kellett, hogy Moszkva komoly nyomás alá vonhassa Kijevet. (Alapvető félreértés ugyanis azt gondolni, hogy e moszkvai projekt a Nabucco ellen jött létre. A Nabucco „elsüllyesztéséhez” egyáltalán nem kell a Déli Áramlatot megépíteni. Moszkva kezében számos olyan eszköz van, amivel ezt könnyen elérheti, és el is fogja érni, ha az ukrán tranzit ügyében nem születik számára is elfogadható megoldás. És persze a Nabucco „meglékeléséhez” a *Szurgutnyeftyegaz* MOL-részvényvásárlásaira sem volt szükség. Orosz nézőpontból rég rossz lenne, ha Moszkva csak a MOL ügyeibe történő betekintéssel jutna olyan információkhoz, illetve befolyásolási képességhez, amivel hatékonyan „torpedózhatná meg” a Nabuccót. Ne legyenek efféle illúzióink!)

Az elmúlt hónapok fejleményei a korábbiaknál is világosabban mutatják, hogy Moszkva első számú célja az ukrán tranzit biztonságának szavatolása, és ezért még anyagilag is kész áldozni. Az azonban végtelenül ingerültté teszi, amikor azzal szembeül, hogy az ukrán tranzitrendszer felújításából és majdani működtetéséből kizárják. Nyilván ennek a helyzetnek tulajdonítható, hogy Moszkva emeli a téteket és azt mondja: lesz Déli Áramlat, mégpedig kétszer akkora kapacitással, mint ahogy azt eredetileg terveztük. És ne legyenek kétségeink, ha az ukrán tranzit ügyében nem lesz Moszkva számára is elfogadható megoldás, mindent megtesz majd azért, hogy ezt az irracionálisan drága projektet megvalósítsa. (Ma úgy fest, hogy csak a tengeralatti 900 km-es szakasz 10 milliárd dollárba kerül, míg az európai szárazföldi szakaszok – az északi és déli ág együttesen – további 22 milliárd dollárba. És akkor még nem beszélünk az Oroszországban megépítendő 2400 km-es szárazföldi fektetésről, ami további 5-10 milliárd dollárt emészt majd föl.) És, ha e projekt létrejön, az árát valakiknek ki fogják számlázni. Leginkább az ukránoknak. Kijev többszörösen is megéri majd e helyzet következményeit. Egyrészt Moszkva a tranzitszállítások mind nagyobb arányát fogja az eddigi ukrán útvonalról az Északi és a Déli Áramlatra áttéríteni. Ha valóban megépül a 63 milliárd köbméteres teljesítményű elkerülő vezeték, és az Északi Áramlat mindkét szála, úgy orosz részről teljesen kizárható lesz az ukrán tranzitrendszer. És ez érzékeny veszteség lesz Ukrajnának, ahol a költségvetés 17-18%-a származik a tranzitdíjakból. A Déli Áramlat magas árát azonban nemcsak ezen a módon fogják Ki-

jevvel megfizettetni. Oroszország ugyanis nem nagy költséggel megbillentheti Ukrajna belső stabilitását. És sem Európa, sem az Egyesült Államok nem lesz abban a helyzetben, hogy hatékony védelmet biztosítson Kijevnek.

JAVASLATOK

Magyarországnak nem egyszerű a helyzete. A számunkra is legjobb megoldás megvalósulására ugyanis kevés az esély. Ez az ukrán útvonal konszolidálása lenne. Ha ez nem sikerül, akkor vagy marad minden a régióban és időről időre jönnek majd a soros gázcsaták és gázmizériák, vagy megépül az irracionálisan drága Déli Áramlat. És akkor ennek árát nemcsak Kijevvel, de Délkelet-Európa államaival is kifizettetik. Mit tehetünk ebben a helyzetben? Egyrészt, a magunk szerény eszközeivel nem az ukrán-orosz viszony élezésére játszunk, hanem azokat erősítjük, akik belátják és támogatják, hogy az Ukrajnán áthaladó tranzitútvonal helyzetének – Moszkva és Kijev által egyaránt elfogadható – konszolidálása a legjobb és a legolcsóbb megoldás. Másrészt pedig, mindent megteszünk azért, hogy a lehető leggyorsabban észak-déli irányú vezetékek épüljenek a régiókban, ezzel is megbízhatóbbá és rugalmasabbá téve ellátásunkat. Hogy ebben a tekintetben mit érünk el, az jó részt tőlünk, és nem másától függ. Végül, de nem utolsó sorban, a tavaly novemberi EU-s energiakon koncepciónak megfelelően mindent meg kell tennünk külső energiafüggésünk csökkentéséért. Ezt se fogja helyettünk senki megcsinálni.

1. táblázat. AZ OROSZ FÖLDGÁZ LÉTEZŐ ÉS TERVEZETT SZÁLLÍTÁSI ÚTVONALAI EURÓPA FELÉ

A vezeték neve	A vezeték nominális kapacitása (milliárd köbméter/év)	A vezeték műszaki állapotának megfelelő kapacitás (milliárd köbméter/év)
„Ukrán”	178	136
„Belorusz”	55	50
		(Ebből Jamal-vezeték: 33)
„Kék Áramlat”	16	8
Összesen	207	170

2 táblázat. TERVEZETT VEZETÉKEK – VEZETÉKBŐVÍTÉSEK

A vezeték neve	Kapacitás (milliárd köbméter/év)
„Északi áramlat”	55
„Déli Áramlat”	63
„Jamal-2”	33
„Kék-áramlat-2”	8
Összesen	159

III. BOSZNIA-HERCEGOVINA

A 2009. év két nagy kérdése Bosznia-Hercegovinával kapcsolatban a következő: milyen módon folytatódik a nemzetközi erők szerepvállalása a boszniai békemegőrző folyamatban, illetve milyen mértékben halad előre az ország belső demokratizálása és integrációja, amely alapvető feltétele az Európai Unióhoz való csatlakozásnak. Az európai integrációt mind a mérvadó nemzetközi tényezők, mind pedig valamennyi lényeges belpolitikai erő igenli, csak az EU feltételeinek teljesítése gyakran ellentétben áll szűken vett hazai politikai érdekeivel. Mérvadó nemzetközi megfigyelők úgy látják, annak ellenére, hogy nem egy területen számos lépés – bár igen lassú és sokszor vélhetően csak taktikai okok által inspirált haladás – tapasztalható a nemzetközi erők által kívánt és az EU-integrációhoz feltételül szabott egységesebb állam megteremtése tekintetében, az egyes bosznia-hercegovinai nemzetek közötti feszültség az utóbbi időszakban nem csökkent.

A bosznia-hercegovinai átalakulás példája annak, hogy Kelet-Európában a nemzeti identitás mind a mai napig erősebb és meghatározóbb a politizálásban, mint bármilyen más egyéb kötődés, mint például az osztályszempontok, vagy akár a bal- vagy jobboldaliság kritériumai (hiába várják ezt például a liberális gondolkodók). A többpártrendszerre való átmenetet is nemzeti viszonyok határozták meg az 1980–1990-es évek fordulóján. A nemzeti érdekérvényesítés a lehető legrosszabb formában öltött testet, háborúhoz, etnikai tisztogatáshoz vezetett.

A mai bosznia-hercegovinai államszerkezet a háborút lezáró béketárgyalásokon jött létre. A daytoni szerződés Boszniát a régi tagköztársasági határainak a megőrzésével fenntartotta, de két széles önállósággal bíró országrészre (entitás) osztotta fel. Az összterület 51%-án létrejött a Bosnyák–Horvát Föderáció, illetve a 49%-án a Szerb Köztársaság (Republika Srpska, RS). A daytoni szerződés miközben fenntartotta az állam egységét (egyik entitás sem léphet ki az államszövetségből), a korábbi konfliktusok megállítását úgy vélte elérni, hogy nagyfokú önállóságot adott a két országrésznek. Mindkét entitás saját államszervezetet működtet: rendelkezik saját alkotmánnyal, van elnöke, parlamentje, kormánya, fegyveres ereje, adórendszere, igazságszolgáltatása. A Szerb Köztársaság unitárius felépítésű, viszonylag nagyfokú közigazgatási centralizációval. A föderáció tíz, alapvetően az etnikai határok szerint kialakított kantonból áll. Az egyes entitások kompetenciáiból következik, hogy az országban nem egységes a szociális rendszer, a korábban egységesebb gazdasági tér kettévált, két adórendszer jött létre, nehezebbé vált a gazdasági átalakulást célzó törvények bevezetése, és mivel a gazdasági törvénykezés az entitások hatáskörébe tartozott, az is a nemzeti érdekek szerint folyt. (E tekintetben újabban történtek bizonyos egyesítési intézkedések.) Az ország életének megszervezése érdekében a daytoni megállapodásokban rögzítették, hogy az ENSZ főmegbízottat nevez ki, és létrehozták annak hivatalát is (OHR). A főmegbízott Daytonban még csak ellenőrző és koordináló feladatokat kapott. 1997 decemberében a Békevégrehajtó Tanács – miután kiderült, hogy a békeszerződésben megfogalmazott célok elérése, valamint a korábbi politizálás meghaladása, Bosznia-Hercegovina államisága megőrzése érdekében erősebb nemzetközi részvételre van szükség – Bonnbán tartott ülésén felhatalmazta a főmegbízottat, hogy belátása szerint eltávolíthat hivatalukból helyi politikusokat, akik akadályozzák a daytoni folyamatot. Emellett saját

hatáskörében jogszabályokat léptethet életbe, amennyiben a helyi erők nem tudnak megegyezésre jutni, illetve jogszabályokat változtathat meg.

2003. június 21-én az EU Nyugat-Balkánnal foglalkozó szaloniki csúcsértekezletén úgy döntöttek, hogy valamennyi balkáni ország „potenciális tagjelölt”, és a felzárkózást az EU-hoz a stabilizációs és csatlakozási szerződések keretei között kezdik meg. 2005. november 25-én Szarajevóban hivatalosan megkezdődtek a tárgyalások a csatlakozási egyezményről. Az EU ragaszkodott a demokratikus politikai rendszerhez, az emberi jogok tiszteletben tartásához. Olyan előírásokkal élt, amelyek az állam egységét erősítik, és megegyezést feltételeznek az entitások között. A fontosabb feltételek: hatékonyabb kormányzás (a központi kormány hatáskörének növelése), egységes jog- és bírósági rendszer megteremtése, harc a szervezett bűnözéssel szemben, vám- és adó-reform az ajánlásoknak megfelelően, koherens külgazdasági politika, az egységes gazdasági terület helyreállítása, integrált energiarendszer, az egész országra kiterjedő távközlési rendszer, valamint együttműködés a hágai nemzetközi törvényszékkel. 2007 márciusában az EU Bizottság még nem tartotta megfelelőnek Bosznia felkészültségét a stabilizációs és csatlakozási szerződés aláírásához, úgy vélte, a politikai fejlődés lelassult Boszniában. Ennek ellenére – miként Szerbia esetében is – a csatlakozási szerződés tárgyalásainak felgyorsítása mellett döntött. Az EU feltételeit „Az európai partnerség” című dokumentumba foglalták 2007 novemberében. Az EU mindenképpen ragaszkodik többek között 1) a rendőrségi reform bevezetéséhez (a rendőrség álljon egységes parancsnoklás alatt az egész államban, legyen egységes költségvetése, a pártok befolyásának megszüntetése), 2) az együttműködéshez az egykori Jugoszlávia ügyével foglalkozó nemzetközi törvényszékkel (ICTY) 3) a közigazgatási reform végrehajtásához a 2006-ban megfogalmazott stratégia szellemében. 2008. június 16-án végül aláírták a stabilizációs és csatlakozási szerződést.

Az előbb említettek mutatják, a nemzetközi erők és az EU célja, hogy egy hatékony, az egész országra kiterjedő államigazgatási rendszer jöjjön létre (többek között azért is, mert 13-14 kormánnyal, ugyanis ennyi van most Boszniában, nem lehet tárgyalásokat folytatni). Ennek keretében 2000 óta különböző, az egységes kormányzati funkcióit növelő reformokat kezdeményeztek. A helyi fogadókészség viszont nem elégséges. Jelenleg az ország integrációja tekintetében a „prudi folyamat” a leglényegesebb. 2008. november 8-án, néhány nappal azután, hogy az EU kifejtette: a politikai életben érzékelhető egyre erőteljesebb nemzeti retorika akadályozza Bosznia integrációját, egy kis északi településen, Prudban a három nemzet képviselői (Milorad Dodik, SNSD, Sulejman Tihica, SDA, Dragan Čović, HDZ) megállapodást írtak alá. Ebben leszögezték elhatározottságukat az EU által igényelt reformok végrehajtása tekintetében. Megállapodtak több kérdés rendezésében. 1) Alkotmánymódosításokat vezetnek be, melynek során összehangolják az alkotmányt az európai emberjogi és politikai szabadságjogi konvenció előírásaival, növelik az állami intézmények, valamint az igazgatás területi, ún. középszintű intézményeinek hatékonyságát. (Az alkotmánymódosítás tekintetében 2009 januárjában újabb elveket rögzítettek: Bosznia-Hercegovina szuverén jogállam, decentralizált állam, háromszintű igazgatással, melyben mindegyik szint rendelkezik törvényhozói, végrehajtói és bírói intézményekkel). 2) Rendezik az állami tulajdon kérdését (azokat a tulajdonokat, amelyek nem szükségesek az állami intézmények működéséhez, átadják az entitásoknak, kantonoknak, járásoknak). 3) 2011-ben népszám-

lálást tartanak, melynek során felméri a lakosság nemzetiségi, anyanyelvi és vallási viszonyait (azonban 2014-ig az egyes politikai intézményekben a helyek elosztását az 1991. évi népszámlálás nemzetiségi adatai alapján történik). 4) Kétharmados többséggel rendezik Brčko helyzetét. 5) A parlamentnek törvényt kell hozni a menekültek visszatérésének elősegítése, illetve az eltelepültek helyzetének megsegítésére. November óta több fordulót tartottak, különösebb eredmény nélkül, nyáron–ősszel újabb egyeztetések várhatóak.

A boszniai politikai viszonyokat alapvetően továbbra is a nemzeti politizálás határozza meg. A politikai erők jelentős része nem érzi szükségesnek az ország integrációját, az egységesítőt, a központi kormánzatnak nagyobb kompetenciákat adó reformokat inkább csak az elnyerhető támogatások megszerzése érdekében támogatja. A választók nagy többsége saját nemzete pártjaira, illetve elnökjelöltjeire szavaz, ugyanakkor az ezredfordulóra mindegyik nemzeten belül több jelentős párt jött létre a három nagy nemzeti párt mellett, bár ezek sem vetik el a nemzeti érdekek képviselését. Multietnikusnak csak a Bosznia-Hercegovinai Szociáldemokrata Párt tekinthető a jelentősebbek közül, bosnyákok és horvátok alkotják. Az egyes nemzetek törekvéseiről röviden a következő mondható el. A három nagy nemzet közül a bosnyák ragaszkodik leginkább Bosznia-Hercegovina egységéhez, alapvetően egy centralizált államot szeretne létrehozni. A bosnyákoknak két nagyobb pártja van: a Demokratikus Akciópárt (SDA), valamint a Bosznia-Hercegovina Párt (SBiH). A kettő közül a Szerb Silajdzic vezette SBiH támadja élesebben a fennálló államszerkezetet. Az alkotmányreformmal kapcsolatos viták idején az SBiH képviseli a leghatározottabban azt a politikát, miszerint Bosznia-Hercegovinát egységes állammá kell tenni (így nem fogadja el a Szerb Köztársaság fennállását), létre kell hozni az egységes gazdasági térséget, az egységes oktatási rendszert, meg kell haladni a nemzetiség szerinti elhatárolódást.

A szerb közösség ragaszkodik a leginkább a daytoni megállapodásokhoz, de legfőképp azért, mert az garantálja a szinte homogénné vált területek különállását Boszniában. Nem zárható ki ugyan, hogy tagjai nagyobb önállóságra, esetleg függetlenségre, Szerbiával még szorosabb kapcsolatokra vágnak, de tisztában vannak azzal, hogy a daytoni megállapodások garantálják a Szerb Köztársaság fennmaradását. A szerbek igyekeznek lassítani vagy megakadályozni azokat a törekvéseket, amelyek a központi szervek kompetenciáit növelik (rendőrségi reform, hadsereg-átalakítás), valamint támogatnak minden olyan javaslatot, amelyek az entitások fennmaradását segítik elő. 2009 júniusában parlamenti határozatot hoztak, hogy nem támogatnak olyan alkotmánymódosításokat, amelyek döntési kompetenciákat kivesznek a Szerb Köztársaság hatásköréből, és köztársasági hatáskörbe sorolnak.

A horvát a legkisebb közösség Bosznia-Hercegovinában. Tagjainak jelentős része rendelkezik horvát állampolgársággal is, amely többek között lehetővé teszi a vízummentes európai utazást is, és sokan vállalnak munkát vagy tanulnak Horvátországban. A kettős állampolgárságból jelentős gazdasági előnyök származnak: nagyobb fizetéshez, illetve jobb szociális ellátáshoz juthatnak, mint otthon. A vezető horvát párt, a Horvát Demokrata Közösség (HDZ) alapvetően egy saját entitás létrehozására törekszik, ennek különböző megnyilvánulásai voltak az elmúlt években. Jelenleg is hasonló elképzeléssel lépnek fel a „prudi folyamat” keretében.

JAVASLATOK

Bosznia-Hercegovina továbbra is a daytoni rendezés „foglya”. A daytoni alapelvek viszont – hogy Bosznia-Hercegovina egységes állam marad, és nem következnek be területi változások az adott térségben – a nagyhatalmak körében változatlanul érvényben vannak. 1995 végén a megállapodás egy háborús helyzetet zárt le, legfőbb célja a harcok megállítása és az egyes nemzetek közti béke megteremtése volt. Maga a béke azonban nem hozott magával hatékony állami működést, ellenben rendkívül költséges volt. A nemzetközi erőök nem számítottak arra, hogy ilyen sokáig jelen kell lenniük a térségben. Egyelőre úgy tűnik, a nemzetközi erőök maradnak Boszniában (gyakorlatilag addig, míg úgy érzik, kivonulásukkal megszűnik az egységes állam működése, vagy még rosszabb esetben ismét fellángolnak a harcok az etnikumok között). 2003 óta az EU a térség stabilizációját az európai integrációval kívánja megteremteni. A korábbi elképzelések ellenére az Európai Unió egyelőre nem veszi át teljes mértékben a felelősséget a bosznia-hercegovinai békefenntartás folyamatában, az OHR egyelőre nem alakul át EUSR-ré. A tavaly aláírt stabilizációs és társulási szerződés egy újabb lépést jelenthet Bosznia uniós csatlakozása irányában, noha az EU-n belül „bővítési fáradtság” tapasztalható.

Az EU és az Európán kívüli nagyhatalmak is egy hatékony egységes ország megteremtésén fáradoznak. Ennek keretében 1) az országos politikai élet nemzeti meghatározottságának csökkentésére (a választások, illetve az állami pozíciók betöltése során, a vitális nemzeti érdekek számának redukálása), valamint 2) az alkotmányreformok során a központi államigazgatási szervek hatásköreinek növelésére törekszenek, utóbbi egyúttal az egyes entitások kompetenciáinak csökkentésével jár. A jelzett feladatok teljesítése rendkívül nehéz, mert a nemzetek közti bizalomerosítást feltételezi és gyakran szemben áll a helyi erőök partikuláris érdekeivel. A helyi politikai szereplők számára vonzó lehet az EU részéről a vízumliberalizáció, a kommunikáció, közlekedés fejlesztése, hatékony igazgatási módszerek bevezetése.

Magyarországnak – mint az Európai Unió tagjának – nyilvánvalóan támogatnia kell Bosznia-Hercegovina uniós csatlakozását. Ennek előfeltétele ugyanis a többé-kevésbé hatékony államszerkezet kialakítása, a gazdasági rendszer működése. Az EU is minden bizonnyal számít a korábbiakhoz hasonló magyar szerepvállalásra (pl. a rendőri erőökben vagy az újjáépítés során). Ezenkívül hasznos, és az ország jó hírnevét kelti, ha az elkövetkezőkben olyan akciókban is részt vesz Magyarország, amelyek a lakosság számára szemmel láthatóak (építkezések). Ez viszont – ismerve a helyi egyeztetések és körülmények nehézségeit – igen kitaró, türelmes és jól szervezett munkát igényel.

IV. KOSZOVÓ

A POLITIKAI HELYZET

Koszovó függetlenedési folyamata visszafordíthatatlan. Ezt a régóta nyilvánvaló ténytet Joe Biden amerikai alelnök májusi nyugat-balkáni körútja csak megerősítette. Bár Szerbia egy-két diplomáciai sikert elért 2008 februárja óta (pl. hogy az ENSZ Hágai Bírósága foglaljon állást az elszakadás és az elismerések jogszerűségével kapcsolatban, s

sikerül fékeznie Koszovó felvételét a nemzetközi szervezetekbe), ez nem több annál, hogy oldja Szerbia vereségérzetet, s belpolitikailag jól kommunikálható érzelmi és morális elégtételként szolgáljon, illetve erősítse Belgrád alkupozícióját az északi szerb többségű enklávával, Bosznia-Hercegovinával és a szerb-nyugati kapcsolatrendszerrel kapcsolatosan. De Koszovó kapcsán az igazi kérdés már régóta nem a függetlenség, hanem hogy Koszovóból államkudarccal lesz vagy sem? Hogy az egykori szerb tartományban nemzetközi vezénnyellett elkezdett államépítési folyamat belátható időn belül elvezethető-e egy önállóan is működőképes, bizonyos demokratikus és kisebbségvédelmi minimumnormákat betartó politikai rendszerhez, illetve a kriminális buroktól meg szabadított gazdasági rendszerhez?

Sokan szkeptikusak ebben a tekintetben, nem is ok nélkül, mert a függetlenség kikiáltása óta eltelt időszak mérlege vegyes. Az államépítés intézményi szféráját tekintve (alkotmányozás, törvénykezés, a közigazgatás kiépítése) általában elfogadhatóan teljesített az önálló Koszovó, de a korrupció megfékezése és a kisebbségvédelem (ld. alább) tekintetében már nem, gazdasági-szociális értelemben pedig a külső segítyek „lélegeztetőgépén” van. Az államelismerési folyamat lassú (eddig 60 ország ismerte el) és nemzetközi megosztottságra vall. Ez hátráltatja Koszovó fejlődését. Ugyanakkor az elismerők között van minden releváns nyugati hatalom és Szerbia kivételével mindegyik szomszéd, az elismerést megtagadók zöme pedig (ebben lényegében csak Oroszország kivétel) többé-kevésbé érdektelen a koszovói kérdésben (még az elismerést megtagadó EU-tagállamok sem blokkolták le az EU szerepvállalását). Ezért Koszovó „bevezetése” a nemzetközi kapcsolatrendszerbe lassú ugyan, de végrehajtható és folyamatban van.

Végeredményben (és feltéve, hogy megmarad a nyugati akarat a folyamat politikai végigvitelére és arra, hogy a gazdasági világválság közepette is megadják a feltétlenül szükséges pénzügyi-gazdasági segítséget!) Koszovónak semmivel sem rosszabbak az esélyei a konszolidációra, mint a térség bármely más államának. Sőt van egy nagy előnye Bosznia-Hercegovinával, Macedóniával, sőt bizonyos fokig Montenegróval szemben: a lakosság bő 90%-ának szemében ez az új állam legitim.

A nemzetközi jelenlét továbbra is szükséges és ez minden bizonnyal így marad 2010 után is. Mára megtörtént az EULEX kitelepítése, de jelen van az UNMIK (részben mert maradt funkciója, részben mert az orosz ellenzés miatt nincs lehetőség az ENSZ BT 1244-es számú határozata megváltoztatására) és a KFOR is (ez utóbbi létszáma csökkenthető, mert a potenciális kihívások inkább rendészeti és nem katonaiak, de a KFOR teljes kivonásának rossz politikai üzenete lenne!).

A kisebbségi ügyeket, a „egységes, multietnikus állam” létrehozását illetően figyelemztetőek a Minority Rights Group International és az Amnesty International májusi jelentései, miszerint sem a koszovói hatóságok, sem az ottani nemzetközi intézmények nem biztosítanak elég hatékony védelmet a kisebbségeknek, ami súlyosbítja a kisebb népcsoportok helyzetét, és az ország elhagyására készíti őket. A jelentések szerint ki vannak téve a politikai, társadalmi és gazdasági kirekesztésnek, szabad mozgáshoz való joguk gyakran csorbul, az információkhoz való hozzáférésük (anyanyelven) korlátozott, szegregálódásuk folytatódik. Különösen súlyos gond, hogy az albán és a szerb közösség között mélyül a szakadék. Észak-Mitrovica és környéke gyakorlatilag külön életet él, integrálódva Szerbia gazdasági-infrastrukturális-politikai szerkezetébe, s nem érintkezve a koszovói intézményrendszerrel. Ha a de facto megosztottság továbbra is fennma-

rad, fokozódó veszélybe kerülnek azok a szerbek, akik nem Koszovó ezen északi (szerb többségű) részében élnek, s akik a 100-120 ezres koszovói szerbség felét teszik ki.

A szerb–albán (vagy szerb-nemzetközi) összetűzések szinte folyamatosak (legutóbb az észak-mitrovicai albán ingatlanok felújítása és a kelet-koszovói áramellátási problémák miatt), de a komoly erőszakcselekményeket egyelőre sikerült elkerülni. Ugyanakkor a megoldás még nem elérhető, s a közeljövőben arra kell koncentrálni, hogy a konfliktus ellenőrzés alatt és alacsony intenzitáson maradjon. A pristinai kormányzat lassan hajtja végre a decentralizációt, a helyi lakosság fél a reintegrációtól, a belgrádi kormányzat pedig (különösen a hágai bíróság döntéséig!) érdekelt az „ellenőrzött válsággóc” fenntartásában. Ezzel (is) érvelhet ugyanis amellet, hogy a koszovói kérdés megoldásának tavaly februárban választott útja zsákutca. Rövid távon tehát a de facto felosztás fennmaradásával kell számolni (azt nem szabad megkockáztatni, hogy a KFOR katonai akcióval próbálja rákényszeríteni az észak-mitrovicai szerbeket az albán fennhatóság elfogadására), de Belgrád sem érdekelt a de jure felosztásban, mert ezzel elismerné Koszovó elszakadását, illetve feladná igényét a „déli tartomány” egészére.

Azt persze nem lehet teljességgel kizárni, hogy később a felosztás irányába forduljanak az események. Tavaly októberben pl. Borisz Tadic szerb elnök „felengedett egy próbaballont”, megpendítve a felosztás lehetőségét, de már másnap a „média félreértelmezésére” kente a dolgot. Pristina hallani sem akar a felosztásról, s azt a NATO és az EU is elutasítja attól tartva, hogy bármiféle hivatalos jelleget öltő tárgyalás a területmegosztásról kiválthatná az albánok támadásait a szerb szöványok ellen, felkorbácsolná a kedélyeket az albánok között Koszovó határain túl (Presevó-völgyben és Nyugat-Macedóniában), az északi területekről pedig menekülnie kellene az ottani albánság maradékának – hogy a távolabbi precedens-hatásokról már ne is beszéljünk.

KOSZOVÓ GAZDASÁGÁNAK ÁLTALÁNOS VONÁSAI

A koszovói gazdaság vizsgálatokor abból kell kiindulnunk, hogy a volt jugoszláv tartomány az ország legelmaradottabb részét képezte. A Szerbia gazdaságába integrálódott szerkezet a várhatóan minimálisra csökkenő szerb-koszovói kereskedelem következtében jelentős bevételkiesést okoz majd az új államnak, miután Koszovó egyik legfontosabb külkereskedelmi partnere Szerbia volt. Az ipari gazdasági ágazat szinte teljes egészében hiányzik, s főleg a mezőgazdaság jelent egyfajta hivatalos megélhetési forrást. Koszovó területének mintegy 53%-a, közel 5743 km² mezőgazdaságilag megművelt terület. Az ágazatból élők száma 2005-ben meghaladta az 1,34 millió főt. Ugyanakkor a legfőbb bevételi forrást továbbra is az illegális struktúrák működtetése (cigaretta- és üzemanyag csempészet) jelenti. Számottevő bevételt eredményez a külföldön dolgozó vendégmunkások Koszovóba átutalt, készpénzben áthozott jövedelme, ami ENSZ becslések szerint a GDP egyhatodát is elérheti. A széleskörű korrupciós háló is megnehezíti a gazdaság stabilizálását. Említésre méltó, hogy Koszovó ásványkincs vagyona európai szempontból is jelentős, ugyanakkor a feldolgozó ipari kapacitás fejletlen, miután eddig a nyersanyagokat főleg Szerbia gazdasága hasznosította. A bányászati szektorban olyan meghatározó érctermékek szerepelnek, mint a nikkel, a cink, az ón és az ólom, valamint az ezüst, ezen kívül számottevő lignitva-

gyonnal is rendelkezik az ország. Egy UNMIK felmérés alapján Koszovóban legalább 8 milliárd tonna lignit található, míg szerbiai szakértők ezt a tartalékot 14 milliárd tonnára teszik. A Világbank számításai szerint ez a barnakőszén vagy 13,5 milliárd euróra tehető, amelynek kiaknázása 30-35 ezer új munkahely létesítését is igényelhetné. Ugyanakkor ezek a bányák nagyrészt már másfél-két évtizede nem működnek, a gépek elavultak, s jelentős beruházási forrásokat igényelne a felújításuk. Az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) becslései szerint 1,2 milliárd euró értékben hoztak be 2007-ben különböző javakat Koszovóba, és csupán 100 millió euró értékben exportáltak, amelynek felét az ország legexportképesebb ágazata, a roncsautókkal való kereskedelem tette ki. Az UNMIK azonban 2006 januárjától közlekedésbiztonsági előírásokra, és a koszovói polgárok védelmére hivatkozva betiltotta a nyolc évnél idősebb gépkocsik behozatalát, ami az üzletág hanyatlását eredményezte. Ezért az ócskavas import helyét egyre inkább átveszi a recycling. Egyes nemzetközi értékelések szerint Koszovó lakosságának mintegy 52%-a 26 évnél fiatalabb, s nagyon lesújtó, hogy a lakosság jelentős része írástudatlan. A munkanélküliség eléri az 50%-ot. Ez az arány azonban a kisebbséghez tartozó lakosság, a képzetlen munkaerő, a fiatalok és a nők körében még ennél is magasabb – egyes falvakban akár 80% is lehet. Az UNDP-USAID felméréseiből érzékelhető, hogy a munkanélküliség és a szegénység olyan jelentős problémát jelent, amely a közeljövőben jelentős társadalmi feszültségekhez is vezethet. Koszovó jelentős mértékben külföldi segíélyekre van utalva. A külföldi támogatás teljes összege évről évre csökkenő tendenciát mutat, amely valószínűleg jelentős mértékben hozzájárult az ország gazdaságának stagnálásához, illetve recesszióba kerüléséhez.

JAVASLATOK

Az önálló Koszovó magyar szempontból nézve új, de egyelőre kevésbé jelentős és inkább csak potenciális lehetőségeket nyújtó gazdasági partner. Érdemes folytatni a kétoldalú kapcsolatok kiépítését, de feleslegesen nem kell ingerelni Szerbiát, amely gazdasági, biztonságpolitikai és kisebbségi szempontból egyaránt fontosabb partner számunkra Koszovónál (sőt fontosabb, mint a két albán állam együtt).

Ugyanakkor, a 2009. július 1-jével induló egyéves V4-, és a jövő év január 1-jén kezdődő másfél éves uniós elnökségi periódusok sok feladatot adnak Budapest számára a nyugat-balkáni, azon belül a koszovói válságkezelésben. Ez részben a térséggel kapcsolatos EU- és V4-politika általános menedzselését illeti, részben azt, hogy Magyarország tudatosítsa partnereiben a térség iránti nyugati figyelem és éberség csökkenésének (ami az elmúlt egy évben sajnos nagyon is jól megfigyelhető volt!) a veszélyeit. Egyszerre kell tehát egyfelől lobbizni Nyugaton a térségért, másfelől tudatosítani a térség kormányaiban és politikai elitjeiben azt, hogy az euroatlanti integráció mindenekelőtt az ő nemzeti érdekük, s ezért kell teljesíteniük a feltételeket. Emellett a koszovói nemzetközi missziókban való szerepvállalás azért is fontos Magyarország számára, mert ez nyújtja az egyik „legkönnyebb és legolcsóbb” lehetőséget bizonyos szövetségi kötelezettségeink teljesítésére és bizonyos (nem teljesített) vállalásaink „kiváltására”: jelenleg kb. 1100 fős katonai kontingenssel veszünk részt a nemzetközi válságkezelési és béketámogató műveletekben, s ennek 40%-a Koszovón van telepítve.

3. táblázat. KOSZOVÓ VÁLOGATOTT GAZDASÁGI MUTATÓI

	2004	2005	2006	2007
GDP (EUR, millió)	2 271	2 207	2 273	2 378
GDP/ fő (EUR)	1 156	1 105	1 118	1 150
Reál GDP növekedés (%)	2,0	-1,0	3,1	3,5
Külföldi segély hozzájárulása a GDP növekedéséhez (%)	-8,3	-1,8	-1,0	-0,3
Külföldi munkavállalók hazautalásai (nyugdíjat beleértve, EUR, millió)	219	273	352	398
Infláció (CPI, %)	-1,4	-1,4	1,5	2,0
Költségvetés elsődleges egyenlege (GDP százalékában)	-6,1	-3,2	3,6	6,5
Nettó FDI (EUR, millió)	20	59	222	n.a.
Export (árak, EUR, millió)	79	71	111	147
Import (árak, EUR, millió)	1 023	1 093	1 306	1 576
Folyó fizetési mérleg (GDP százalékában)	-32,7	-34,8	-34,6	-38,2
Külföldi segély (GDP százalékában)	14,8	16,6	14,6	14,2
Munkanélküliség (LFS, %)	39,7	41,4	n.a.	n.a.

V. SZERBIA

ÁLTALÁNOS HELYZET

Szerbia mai politikai térképét a 2008. május 11-i parlamenti választás alakította ki. Akkor a Borisz Tadiccs államfő vezette Nyugat-barát Demokrata Párt (DS) és szövetségesei meglepő győzelmet arattak a nacionalista Radikális Párt (SRS) felett: 102 mandátumot szereztek meg a 250-ből, szemben az SRS 78 mandátumával, és néhány kisebb párt támogatásával kormányt alakíthattak. Az új kormányzat igazi „szivárvány-koalíció”, hiszen tagjai között éppúgy ott van az egykori Milosevics-féle Szocialista Párt (SPS), mint külső támogatóként a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ). A kormány eddigi teljesítménye az EU szempontjából rapszódikus, de nem elfogadhatatlan. Jelentős lépés volt Radovan Karadzscics letartóztatása és hágai kiadatása, sikerült mérsékelni a gazdasági válságot, s nemzetközileg többé-kevésbé tolerálható módon kampányolnak Koszovó függetlensége ellen. Másfelől lassú a törvényhozás (igaz, ebben az SRS obstrukciója is ludas), még mindig szökésben van két hágai vádlott (Ratko Mladics és Goran Hadzics), s késik számos választási ígéret teljesítése (pl. az új vajdasági státútum elfogadása). Összességében azt mondhatjuk, hogy Tadiccs elnök és a Mirko Cvetkovics által vezetett kormány érdemes az euroatlanti közösség további, de nem feltétel nélküli bizalmára.

A mai szerb politikai színtér másik fontos jelensége a Radikális Párt feldarabolódása. Tomislav Nikoliccs volt alelnök vezetésével 20 képviselőjük megalakította a Szerb Haladó Pártot (SNS), amely megindult a nagyszerb nacionalizmust, a pravoszláv fundamentalizmust és a szociális demagógiát ötvöző szélsőjobbról befelé, az elfogadható

jobbközép irányába. Még kétséges, hogy eljut-e oda, de egyelőre nincs ok kizárni ezt a lehetőséget. A demokraták választási győzelme és a radikálisok szétesése a 2000. októberi fordulat (a Milosevics-rezsim bukása) óta nem látott mértékben rendezte át a pártviszonyokat. Ismét a DS lett a vezető kormányerő, az SNS képeben pedig megjelent egy potenciális új váltó- (vagy akár koalíciós) párt, amely betöltheti a Kostunica-féle „mérsékelt nacionalizmus” megürült helyét. Az újabb közvéleménykutatások és a június 7-i részleges helyhatósági választások megerősítették ezt a tendenciát: a DS és az SNS népszerűsége gyakorlatilag kiegyenlítődt, Nikolics felzárkózott Tadićs mögé a második helyre, az SRS viszont kispárttá zsugorodott. Mindennek komoly, de nem mindig pozitív hatása lehet a szerb belpolitikára. A régi SRS feldarabolódása és „kermény magjának”, a mai SRS-nek a marginalizálódása mindenképp pozitív. Ugyanakkor az esetleges előrehozott parlamenti választás (amelyet a népszerű SNS követel) vagy a helyi DS-SNS koalíciók létrejötte felboríthatja a mai kormánykoalíciót.

4. táblázat. A JELENLEGI PARLAMENTI ERŐVISZONYOK

Pártok	Mandátumok
Kormánykoalíció	
Európai Szerbiáért (DS és szövetségesei)	102
Szocialista Párt (és szövetségesei)	20
Ellenzék	
Radikális Párt	58
Szerbiai Demokrata Párt, Új Szerbia	30
Haladó Párt	20
Liberális Demokrata Párt	13
Kisebbségi listák	7
Ebből VMSZ	4

Az ország nemzetközi helyzete stabilnak mondható. A kormányzat Szerbia legfőbb stratégiai céljának változatlanul az EU-tagságot tekinti, amelyhez Koszovó „megvédésének” szándéka (ld. alább) és egy semlegességi retorikával élő külpolitika társul (Szerbia tagja ugyan a Békepartnerségi Programnak, de a NATO-tagság hivatalosan nem célja). Ezek a stratégiai irányok találkoznak a közvélemény és a pártok többségének preferenciáival. Az EU-tagság természetesen nem a közeljövő ígérete, de az uniós közeledés folytatódása valós lehetőség, amelyet a vízummentesség megadása felgyorsíthat (Szerbia már teljesíti a „fehér listás” követelmények zömét), csakúgy, mint Serge Brammertz hágai főügyész viszonylag pozitív legutóbbi, június 4-i jelentése. (Az uniós közeledést méginkább gyorsíthatná Ratko Mladics letartóztatása és kiadása). Az orosz kapcsolat továbbra is a szerb politikai preferenciák közé fog tartozni. A pragmatikus energetikai megfontolások mellett ezt az elköteleződést mutatja a Déli Áramlat megépítéséről frissen aláírt orosz-szerb-bolgár-görög megállapodás (május 15., Szocsi). Ugyanakkor Szerbia oroszbarát átorientálódásának esélye/veszélye tavaly lényegesen lecsökkent: Moszkva komoly presztízsveszteséget szenvedett el, mivel nem

tudott a szerbek számára elfogadható döntést kicsikarni Koszovó ügyében. A szerb-amerikai viszonyban valóban „új kezdetet” jelenthet Joe Biden amerikai alelnök május 20-i belgrádi látogatása (ahogy Biden és Tadicus egyaránt megállapította), akinek személyében hat év után járt ismét (Colin Powell külügyminiszter 2003. áprilisi útja óta először) magas rangú amerikai vezető a szerb fővárosban. A koszovói szecesszióban játszott washingtoni szerep még sokáig beárnyékolja a szerb USA-képet, de Szerbia gazdaságilag érdekelt az amerikai jóindulatban, ezért kész bizonyos fokú pragmatikus együttműködés újraépítésére. Belgrád regionális politikája a 2008. májusi fordulattal szintén kiszámíthatóbb és elfogadhatóbb lett. A koszovói függetlenség eleni kampányukat diplomáciai keretek között tartják, s mindeddig nem lépték át a megengedhető határokat a boszniai Republika Srpska támogatásában sem.

Szerbia gazdaságilag jelenleg stabil. 2008 októberében elérte a nemzetközi bankválság az országot, de a kétszeri IMF-hitelmegállapodás (tavaly novemberben 400 milliárd euró, ez év márciusában 3 milliárd euró) stabilizálta a pénzügyi szektort, annál is inkább, mert a hitelkeret kiterjed a magánadósságok refinanszírozásának támogatására is. A makrogazdasági mutatók és a dínár árfolyama csak kis mértékben estek. Az IMF-hitelért cserébe Belgrád vállalta a költségvetési kiadások visszafogását, benne a közalkalmazotti bérek és a nyugdíjak befagyasztásával, a közszférát érintő létszámstoppal. Továbbra is fennáll azonban a válság elmélyülésének és szociális indíttatású politikai krízissé eszkalálódásának a veszélye.

MAGYAR–SZERB KAPCSOLATOK, VAJDASÁG

A koszovói függetlenség magyar elismerése átmenetileg megrontotta a magyar-szerb viszonyt, de a kölcsönös külügyminiszteri látogatások és Gyurcsány Ferenc belgrádi útja (2008. november 21.) feloldották ezt a feszültséget. Ma a bilaterális kapcsolatokat egyik fél sem akarja a koszovói függetlenség eltérő megítélésének túszává tenni, más politikai konfliktus pedig nincs a két állam között. Vannak nyitott kérdések, főleg kisebbségi ügyekben (pl. „magyarverések”), s ezek kezeléséhez sincs meg mindig a szükséges politikai akarat, de ezek (legalábbis jelenleg) nem torlódnak össze, s nem kumulálódnak államközi konfliktussá.

A kétoldalú kapcsolatok fejlődésének kedvez, hogy mindkét fél kiemelt fontosságúnak tartja a másikhoz fűződő viszonyt. Szerb részről ez az érdekeltség főként abban nyilvánul meg, hogy országuk egyik „európai kapujának” tekintik hazánkat, mind konkrétan (közlekedési szempontból), mind átvitt értelemben. Tudnunk kell azonban, hogy a szerb külügyi stratégiában és preferenciákban Magyarország nem foglal el olyan fontos helyet, mint ahogyan azt mi itthon gyakran gondoljuk. A szerb közvélemény és politikai elit Magyarország-képe részben történeti, részben aktuális okokból nem mindig pozitív, s ezen nem könnyű változtatni (tanulságos adalék ehhez, hogy a januári energiaválság idején a magyar gáztartalékból adott segítséget a szerb sajtó alig konstatálta). Emellett mostanában érzékelhető egyfajta kivárás, a közeljövő magyarországi trendjeinek mérlegelése.

A magyar-szerb gazdasági kapcsolatok mérsékelt intenzívnek tekinthetők. Ma mintegy félezer magyar befektető van jelen Szerbiában (zömmel kis- és középvállala-

tok, de a Mol és az OTP is), 200 millió euró értékű befektetéssel, ami a teljes magyar külföldi működőtőke-befektetés másfél százaléka. Ez elmarad a lehetőségektől és a szomszédos (magyar–román, magyar–horvát, magyar–bolgár) relációktól, de a szerb gazdaság gyorsabb átalakítása, unió-kompatibilissé tétele javíthat a feltételeken. Szerbia egyike a magyar nemzetközi fejlesztési programok (NEFE) kiemelt célországainak, s ez a kontaktus szintén erősítheti a gazdasági kooperációt.

Magyar szempontból kritikus kérdésnek számít a magyarelles incidensek ügye, amelyek ugyan kevésbé fordulnak elő, mint 2004 körül, de előfordulnak és a hatóságok nem lépnek fel ellenük a szükséges határozottsággal (sőt a legutóbbi, május 29-i külügyminiszteri találkozón Vuk Jeremics kifejezetten tagadta az incidensek etnikai indíttatását). A vajdasági autonómia ügye a státútum (alkotmány-jellegű alaptörvény) megszavazásának elmaradásával elakadt (a vajdasági magyar pártprogramokban szereplő külön magyar autonómia lehetősége pedig reális alternatívaként fel sem merül). Az valószínűsíthető, hogy a szerb parlament megszavaz majd valamilyen státútumot, de az nem lesz azonos az újvidéki tartományi parlament által elfogadottal, mert azt nemcsak a DS koalíciós partnerei, hanem számos DS-politikus is ellenzi, túlzottan decentralizálóknak találja. Jelenleg úgy tűnik, hogy a DS ezt a kérdést a regionalizáció folyamatába akarja illeszteni: eszerint a Vajdaság egyike lenne Szerbia hét régiójának, Belgrád, Koszovó, Nyugat-, Kelet-, Közép- és Dél-Szerbia mellett.

KOSZOVÓ A MAI SZERB POLITIKÁBAN

Koszovó függetlenségének elismerését – nagyon helyesen! – a nyugati hatalmak jelenleg nem tekintik a szerb-nyugati kapcsolatok előfeltételének. Az elismerésre a szerb politikai osztály és közvélemény még sokáig nem lesz képes (a Jovanovic-féle kicsiny Liberális Demokrata Párt kivételével). A nálunk sokat emlegetett Trianon-hasonlat nem teljesen pontos, de jól visszaadja az érzelmi dimenziókat: Koszovó elvesztése a legfrissebb sebe és mintegy betetőzése azoknak a nemzeti vereségeknek (mégpedig egy csaknem két évszázados, az 1804-es törökellenes nemzeti felkeléssel elkezdődött nemzeti sikorsorozat után, történelmi értelemben hirtelen fordulatként átélt vereség-hullámnak!), amelyeket a szerbség az elmúlt bő másfél évtizedben átélt. Ezért a szerb politikában szinte mindent felülír a nacionalizmus, s nem szabad a politikai színtér demokratikus(abb) és nyugatos(abb) szereplőit teljesíthetetlen feladatokkal megterhelni. De az elismerés nem is szükséges a kapcsolatok jelenlegi szintjén és a továbblépés következő szakaszaiban. Amit el lehet és el is kell várni Belgrádtól, az bizonyos játékszabályok betartása, a koszovói függetlenség elleni tiltakozás és lobbizás diplomáciai keretek között tartása. Ennek az elvárásnak 2008 májusa óta többé-kevésbé eleget tesznek (az észak-mitrovicai enklávéhoz való viszonytól most bizonyos fokig eltekintve). Sőt, lehetséges, hogy a majdani szerb EU-tagságnak sem lesz feltétele az elismerés, ha csak Albánia és Koszovó nem előzi meg Szerbiát (ami nagyon valószínűtlen), s ha az elismerést eddig megtagadó uniós államok (Spanyolország, Görögország, Románia, Szlovákia, Ciprus) egészen addig fenntartják elutasításukat. Szerbia tehát jelenleg nyugodtan élhet az „Európa is, Koszovó is” frazeológiával – de nem érdeke a „sem Európa, sem Koszovó” álla-

pot előidézése (vagyis hogy a koszovói kérdésben mutatott csökönység miatt teljesen elússzon az uniós integráció lehetősége), s ezt a mostani kormányzat igyekszik is elkerülni.

Forrás: OSCE, BBC

1. ábra. KOSZOVÓ ETNIKAI TÉRKÉPE

JAVASLATOK

A Magyarország előtt álló soros V4- (2009–2010) és EU-elnökségek (2010–2011) kiemelt nemzetközi feladatá teszik az ország számára az aktív nyugat-balkáni politikát. Ez egyfelől a térséggel kapcsolatos uniós és visegrádi politika menedzselését jelenti, másfelől azt, hogy Magyarország tudatosítsa nyugati partnereiben a térség iránti nem-

zetközi figyelem csökkenésének veszélyeit. Ugyanis az elmúlt egy évben (a koszovói szecessziót kísérő feszültségek enyhülése és az ezév májusi Biden-körút között) ez jól megfigyelhető trend volt, s a gazdasági válság idején (mivel az érintett államok a válságot magukra hagyottan nem képesek kezelni) igen veszélyessé válhat.

A nyugat-balkáni aktivitás nemzeti szempontból is fontos számunkra. Szomszédsági, biztonságpolitikai, külgazdasági és kisebbségi tekintetben egyaránt érdekünk a térség stabilitása és felzárkózása. További pragmatikus érvként felhozható, hogy a nyugat-balkáni nemzetközi missziókban való részvétel nyújtja az egyik legkönnyebb és legolcsóbb lehetőséget szövetségi kötelezettségeink teljesítésére és bizonyos (nem teljesített vagy késésben lévő) NATO-vállalásaink „ellensúlyozására”: Magyarország jelenleg kb. 1100 fős katonai kontingenssel vesz részt a nemzetközi válságkezelési és béketámogató műveletekben, s ezen létszám 40%-a Koszovón, 15%-a Bosznia-Hercegovinában van telepítve.

A külpolitikát is érintő finánciális gondok ellenére a Nyugat-Balkán egészét meg kell tartani a magyar külkapcsolati prioritások között. Érdemes azonban kiemelni, hogy a térségnek Magyarország számára legfontosabb állama Szerbia (persze Horvátország mellett, de azzal most nem foglalkozunk). Ezért a külügyi aktivitást és erőforrásokat célszerű erre a (két) relációra koncentrálni. A július 6-ra tervezett magyar-szerb kormányfői találkozó jó alkalmat teremt ennek hangsúlyozására.

Igen fontos a mai szerb demokratikus (legalábbis relatíve mindenképp demokratikus) kormányzat sikerre segítése. Ezért Magyarország legyen továbbra is Szerbia egyik „európai lobbistája”. Ennek jegyében támogatni kell a vízumentesség megadását, az Átmeneti Kereskedelmi Egyezmény, majd a teljes Stabilitási és Társulási Megállapodás életbe léptetését, az uniós tagjelölti státusz elérését célzó szerb törekvést, valamint a NATO és Szerbia közötti (de tagságot jelenleg nem célzó) kooperációt. Másfelől Budapest (különösen az elnökségi periódusok idején, mint „a Nyugat képviselője”) közvetíten bizonyos elvárásokat Belgrád felé és igyekezzen tudatosítani a szerb kormányzatban és politikai elitben, hogy az euroatlanti integráció mindenekelőtt az ő nemzeti érdekük, s ezért kell teljesíteniük bizonyos feltételeket.

A magyar-szerb kapcsolatok politikailag ismét jónak mondhatók, gazdaságilag viszont sok szempontból még kiaknázatlanok. A kapcsolatok fejlesztésében az ITD Hungary mellett fontos szerep vár a frissen (május 28.) alakult Magyar-Szerb Kereskedelmi és Iparkamarára, valamint (a nagyobb cégeket felölelő, régóta létező, de rapszódikusan működő) Magyar-Szerb Üzleti Tanácsra. Szerbiát továbbra is meg kell tartani a kiemelt NEFE-célországok között.

A kétoldalú kapcsolatokban Magyarországnak nyíltan fel kell vetnie a vajdasági magyarságot érintő kérdéseket. Magyar állami és nemzeti érdek, hogy a szerbiai átalakulási folyamatok növeljék a kisebbségi jogok érvényesülésének lehetőségét, s hogy tisztázódjanak és véget érjenek a „magyarverések”. A kettős állampolgárság ügye Magyarországon elsősorban belpolitikai kérdés. De számolni kell azzal, hogy a szerb politika mai retorikai nyitottsága a vajdasági magyarok kettős állampolgársága iránt megváltozhat, ha a kérdés gyakorlati jelentőséget kap (lásd a státusz törvény szerb fogadtatásának hullámzását, vagy Zoran Zsivkovics akkori miniszterelnöknek a kettős állampolgárság ügyében 2003-ban tett megengedő nyilatkozatának utóéletét).

VI. A TÖRÖK KISEBBSÉG HELYZETE BULGÁRIÁBAN

A bulgáriai török kisebbség helyzetének folyamatos figyelemmel követése, a bulgáriai törökök politikai önszerveződésének, társadalmi beilleszkedésének, gazdasági és szociális mobilitásának, s mindezzel együtt kisebbségi jövőképeinek elemzése és értékelése a magyar nemzetpolitika szempontjából számos tanulsággal szolgálhat.

Az 2009. június 7-i romániai EP-választások kampányában a magyar választási összefogás több jelöltje is a 2007. május 20-i első bulgáriai EP-választás eredményével érvelve próbálta mozgósítani a magyar nemzetiségű szavazókat. Akkor ugyanis a Bulgária lakosságának körülbelül 10%-át alkotó török kisebbség pártja, a Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért (DPS) a szavazatok több mint 20%-át (összesen 20,26%-át) söpörte be annak köszönhetően, hogy a török nemzetiségű szavazópolgárok az országos átlagnál jóval magasabb részvételi arányban járultak az urnákhoz. Noha a 2009. június 7-i bulgáriai EP-választásokon a DPS ezt a bravúrt nem tudta megismételni, hiszen „mindössze” a szavazatok 14,21%-át szerezte meg, Bulgária 17 fős EP-képviselőcsoportjába így is összesen 3 főt delegálhat. Igaz, némiképpen beárnyékolja ezt az eredményt, hogy a kisebbségellenes, EU-szkeptikus radikális jobboldali tömörülés, az Ataka (Támadás), a szavazatok 12,01%-ával minden bizonnyal két képviselőt is küldhet Brüsszelbe, az eddigi két bulgáriai EP-választáson elért siker megfelelőképpen érzékelteti a török kisebbség feltűnő politikai és össztársadalmi súlyát. Ha végigtekintünk a rendszerváltás utáni két évtizeden, akkor is igazolva láthatjuk a török kisebbség politikai aktivitását, hiszen – különféle színvetű kormányokban – nem egyszer volt kormányalkotó tényező, legutóbb a 2005-ben alakult szocialista-liberális irányultságú hárompárti koalíció (Bulgáriáért Koalíció) tagjaként.

A 2001-ben megtartott népszámlálás adatai szerint a török kisebbség számaránya meghaladta a 800 ezer főt, ami az ország akkori lakosságának megközelítőleg 9,5%-át jelentette. Annak ellenére, hogy a bulgáriai rendszerváltás előestéjén becslések szerint mintegy 300 ezer török nemzetiségű állampolgár hagyta el Bulgária területét, a 2000-es évek elejére az 1992. évi census idején mért népességszámhoz képest a számarányuk nem csökkent jelentősen. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a kitelepedők több mint harmada, mintegy 120 ezer fő, az 1990-es években, immáron kettős, bolgár–török állampolgárként, visszatérhetett hazájába. Másrészt a török kisebbségnek hagyományosan magasabbak a születési mutatói, mint a többségi bolgár társadalom körében megfigyelhető születési trendek.

A 2009. május 14–15-én az MTA Történettudományi Intézetében, a Magyar-Bolgár Akadémiai Történész Vegyes Bizottság és a Balkán-tanulmányok Központ által szervezett, „Politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális elitek Közép-és Kelet-Európa államaiiban a XIX–XX. században” című konferencián három előadás (Valeri Sztojanov, Ilijana Marcseva, Kőszegi Margit) is foglalkozott a török kisebbség helyzetével. Az előadásokban elhangzottak több tanulsággal is szolgáltak, amelyek közül kettőt emelünk ki.

Az előadásokból kiderült, hogy a török kisebbség etnikai törzsterületének földrajzi elhelyezkedésére is jelentős befolyást gyakorolnak gazdasági és társadalmi kondíciók, a munkaerőpiaci viszonyok változásai. Az 1992. évi és a 2001. évi census közötti időszakban az ezer főt meghaladó török közösséggel rendelkező 113 obstina közül 73-ban

csökkent a törökök lélekszáma, annak ellenére, hogy a népesedési mutatóik kifejezetten jónak mondhatók. Az eltelt időszakban mind a Sumen és Razgrad környéki, ún. északi etnikai tömb, mind a Kardzsali környéki, ún. déli etnikai tömb településeinek csökkent a lakosságszáma. Az ország déli, legelmaradottabb vidékeinek számító obstinákból fokozott a török lakosság elvándorlása. Északon a török népcsoport etnikai határa fokozatosan a Várna környéki, ún. északi tengerpart irányába tolódik, ahol a török nemzetiségű vállalkozók jelentős beruházásokat hajtanak végre az idegenforgalomhoz kapcsolódó szolgáltatóiparban. Míg a déli tömb lakosai inkább a jelentős iparal rendelkező nagyvárosok, Szófia és Plovidiv irányába vándorolnak.

VII. MAGYAR SZEMPONTBÓL ÉRTÉKELHETŐ TANULSÁGOK

Mindhárom előadó helyesen valószínűsítette, hogy a közelgő EP-választásokon az Ataka az addigi szerényebb sikereihez mérten jóval feltűnőbb eredményt fog elérni. Egyetértettek ugyanakkor abban, hogy a radikális, szélsőségesen kisebbségellenes jelszavakkal operáló párt politikai vonalvezetése nem jelenthet megoldást a globális gazdasági válság következtében az országban is egyre inkább kitapintható gazdasági problémákra, illetve a rendszerváltás óta felgyülemlett szociális és etnikai feszültségekre, s az egyre veszélyesebb demográfiai krízisre, s hosszú távon mindenképpen zsákutcába vezet. A szélesebben vett bolgár politikai közvélemény is, noha erőteljes érzelmi és tudati averziói vannak a törökökkel szemben, egyre inkább kezd afelé hajlani, hogy a török entitást bizonyos jogi preferenciák biztosításával, még szervezeten integrálja a társadalmi intézményrendszeren belül. Az etnikai arányok lassú megbillenése, a török és a cigány népesség egyre erősödő demográfiai nyomása arra készíti a józan gondolkodású politikusokat, hogy a két kisebbség közül legalább az egyiket megnyerjék a többségi társadalom számára. Erre szerintük rövid távon jóval nagyobb esély nyílik a szociális tekintetben nem marginális helyzetben lévő, jelentős szellemi és gazdasági önerővel rendelkező, a társadalmi együttélés normáit betartó török kisebbség esetében.

VIII. A GÖRÖG–MACEDÓN NÉVVITA

A KONFLIKTUS

A görög–macedón névvita Macedónia függetlenségének 1991-es kikiáltása óta a Nyugat-Balkán egyik meghatározó feszültségforrása. Görögország szerint az ókori macedón királyság öröksége kizárólag Görögországé, ezért északi szomszédjának nincs joga a macedón kifejezést bármilyen formában használni (Macedón Köztársaság). A macedón elnevezés – állítják a görögök – területi követelést fogalmaz meg Görögország Makedónia régiójával kapcsolatban. Macedónia, amely görög nyomásra csak az ideiglenes „Macedónia Volt Jugoszláv Tagköztársaság” elnevezéssel válhatott a nemzetközi szervezetek tagjává, és 1995-ben mind alkotmányát, mind nemzeti lobogóját megváltoztatta, nem hajlandó lemondani nevééről. Annak érdekében, hogy Görögország rákényszerítse Macedóniát a névváltoztatásra, 2008 áprilisában megvétózta az ország fel-

vételét a NATO-ba, és immár három éve blokkolja EU-csatlakozási tárgyalásainak megkezdését.

MACEDÓNIA ÉS AZ EURO-ATLANTI INTEGRÁCIÓ

A név vita 2009-ben fordulópontjához érkezett. Macedónia teljesítette azokat a feltételeket, amelyek a NATO-tagság, illetve az EU-csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez szükségesek. Macedónia lakosságának túlnyomó többsége támogatja az euro-atlanti integrációt, amelyet a macedóniai politika összes szereplője évek óta prioritásként kezel. Ha azonban a június végén újrakezdődő, Matthew Nimitz ENSZ különmegbízott által vezetett tárgyalásokon ismét nem történik előrelépés és az integráció további késedelmet szenved, komolyan tartani kell Macedóniában a NATO- és euro-szkepticizmus megerősödésétől. Ezzel párhuzamosan az egyre inkább elkülönülő és Koszovó felé gravitáló albán lakosság lojalitása tovább fog csökkenni a macedón állam iránt. Az albán politikai vezetők már most is gyakran hangoztatják, hogy nem hajlandóak az albánság nemzeti érdekeit veszélyeztetni a név vita miatt. A kormányon lévő albán párt, a Demokratikus Unió az Integrációért (DUI) 2009 végéig adott haladékos koalíciós partnerének, a Nikola Grujevski kormányfő vezette jobboldali Belső Macedón Forradalmi Szervezet–Macedón Egység Demokratikus Pártjának (VMRO-DPMNE), hogy megállapodjon Athénnal, és az ország előrelépjen az euro-atlanti integráció kérdésében. A DUI azzal fenyeget, amennyiben ez nem történik meg, „az albánok új alternatívákat fognak keresni”, ez akár magában foglalhatja az albánlakta területek Macedóniától való elszakadását.

A feszültség a név vita kérdésében a VMRO-DPNE és a legnagyobb ellenzéki párt, a Branko Crvenkovszki vezette Macedóniai Szociáldemokrata Szövetség (SDSM) között is növekszik. Míg az Athén-ellenes retorikával a májusi elnökválasztáson is fölényes győzelmet arató VMRO-DPNE – látszólag – nem hajlik a kompromisszumra, az SDSM kész lenne Görögországnak engedményeket adni. A macedón vezetés helyzetét végül az is gyengíti, hogy Bush amerikai elnök hivatalból való távozásával legfontosabb külföldi támogatóját veszítette el. Az új amerikai elnök hasonló támogatásában valószínűleg nem bízhat: Obama szenátorként aktív szerepet játszott a görög érdekek érvényesítésében és 2007-ben nevét adta egy Macedóniát elítélő határozathoz. A macedón vezetés szorongatott helyzetét természetesen Athén is érzékeli. A görög reakciókból jól látszik, hogy Athén magabiztosan néz a név vitával kapcsolatos tárgyalások elé és nem érzi szükségét annak, hogy kompromisszumot kössön. Úgy véli, hogy Macedónia lépés-, és ennek következtében kompromisszum kényszerben van, mivel vitális érdeke az integráció.

JAVASLATOK

Ahogy azt a 2008 februárjában elfogadott **magyar külkapcsolati stratégia** is rögzíti, Magyarországnak elemi érdeke fűződik a Nyugat-Balkán hosszú távú stabilizációjához, így Macedónia euro-atlanti integrációjához. A magyar külpolitika kezdettől fogva ezt képviselte, és többször is támogatásáról biztosította Macedónia csatlakozási törekvéseit.

Ezért volt meglepő, hogy a tavalyi bukaresti NATO-csúcson Magyarország azon tagországok csoportjához csatlakozott, amelyek Görögországgal vállaltak szolidaritást és azt az álláspontot támogatták, miszerint a csatlakozás csak a névvita rendezése után lehetséges. E sajnálatos intermezzo után a magyar külpolitika eddigi, a lehető leggyorsabb integrációt támogató irányát kell folytatni. Mindemellett fejleszteni kell a kétoldalú kapcsolatokat, hogy a macedón politika és közvélemény érzékelje: „nem hagyták magára”. Az adott lehetőségekhez mérten ösztönözni kell mindkét felet, hogy minél hamarabb találjon kompromisszumos megoldást a névvita megoldására. Emlékeztetni kell Athént, hogy az 1995-ben, az ENSZ égisze alatt megkötött ún. Ideiglenes Megállapodásban kötelezte magát arra, hogy nem akadályozza meg Macedónia nemzetközi szervezetekbe való felvételét. Szkopjének viszont tartózkodni kellene a görög érzékenységet sértő, provokációnak tekinthető lépésektől, így például a tervezett szkopjei Nagy Sándor szobor felállításától. Sürgetni kell továbbá annak a közeledési javaslatnak az elfogadását, amelyet márciusban az International Crisis Group ajánlása alapján Antonio Milosozski macedón külügyminiszter küldött görög kollégájának, Dora Bakojannisznak. Ebben az szerepelt, hogy szülessen egy közös nyilatkozat a jószomszédi viszonyról, tartsanak rendszeres kétoldalú politikai konzultációkat és hozzanak létre vegyes bizottságokat, amelyek tisztázzák a közös múlt vitatott kérdéseit. Ezek létrehozásában és működtetésében Magyarország gyakorlati tapasztalatokkal is tudna szolgálni.

IX. ÁLTALÁNOS ÉS KÜLÖNÖSEN FONTOS KÖVETKEZTETÉSEK

A magyar érdekekkel kapcsolatban levonható néhány legfontosabb következtetés:

- Megalapozott és célszerű a régió valamennyi állama euro-atlanti integrációjának preferenciák nélküli, folyamatos támogatása.
- Indokolt a Balkánon a stabilitást biztosító nemzetközi erők igénye szerepvállalásuk, költségeik csökkentésére, jelenléttük azonban a béke megőrzésének nélkülözhetetlen feltétele.
- A térség többségi politikusai nagy ellenszenvvel viseltetnek az autonómia gondolatával szemben, az autonómiát az elszakadáshoz vezető út döntő lépésének tekintik. A kisebbségvédelemben ezért különösen fontos az emberi jogok tiszteletének és a kisebbségi jogok betartása nemzetközi ellenőrzésének előtérbe állítása.
- Egyes diplomáciai lépéseinknél igen fontos a jó időzítés: a megfelelően ütemezett Koszovó-elismerés nem sértette a szerb–magyar kapcsolatokat.
- Ígéretesek, a konszolidáció irányába mutatnak a szerbiai belpolitikai fejlemények, s ha befagyasztott konfliktusként is, de Koszovónak van esélye a konszolidációra. Nem vethető el teljesen a szerb–koszovói területmegosztás lehetősége.
- *Az ősz során kibontakozott gazdasági világválság erősen érezteti hatását a Balkánon*, a nemzeti, kisebbségi konfliktusok mellett, azokat akár elhalványítva, szociális indíttatású politikai válságok sora várható.
- A hosszas konszolidációs folyamat megszakadt Bosznia-Hercegovinában, az egész régióban most itt a legtörékenyebb a helyzet.

A 2009–2010-ES KUTATÁSI CIKLUS FŐ FELADATAI

A délkelet-európai térség aktuális politikai, gazdasági és kulturális folyamatainak magyar szempontú monitorozása továbbra is kiemelkedően fontos feladat, különös tekintettel Magyarország regionális kapcsolatrendszerére és a közelgő magyar uniós elnökség hatékony előkészítésére. Ennek érdekében a 2009–2010-es kutatási ciklus fő feladatai és céljai:

- a nyugat-balkáni térség európai perspektívájának fenntartásával összefüggő kérdések vizsgálata: a gazdasági világválság hatása a térség eurointegrációs folyamataira, az unión belüli véleménykülönbségek, a magyar szerepvállalás lehetőségei és irányai a bővítés kérdésében, a nyugat-balkáni államok integrációs érdekeltségének alakulása;
- a „déli energiafolyosó”-val kapcsolatos tervek balkáni fogadtatásának megfigyelése, a projektek körüli politikai konfliktusok elemzése
- az EU délkeleti (román, bolgár és várható horvát) irányú bővítésének hatásai a magyar határmenti régiókra és a határmenti együttműködés perspektíváira;
- a magyar prioritások a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatokban, valamint az uniós elnökség nyugat-balkáni feladatainak ellátásában;
- a térség legfontosabb, ill. legkritikusabb helyzetben lévő államainak kiemelt figyelemmel kísérése: a szerbiai átalakulás, a koszovói államépítés és a szerb–albán kapcsolatok jövője; a bosznia-hercegovinai békefolyamat perspektívája és a szerb–bosnyák–horvát hármas konfliktus kockázatai; a macedón–görög „névvita” megoldási lehetőségei.